

ERIK ANNERS:

Kriminalvård i kris

På initiativ av Svensk Tidskrifts redaktion skriver i detta och tre följande nummer sex olika författare om kriminalvårdens problem. Från redaktionens sida har professor Erik Anners svarat för de artiklar som inflyter. Insamlingen av dessa har skett genom landshövding Jarl Hjalmarson, och redaktionen uttalar sitt varma tack för hans intresserade arbete. Professor Anners inleder här med en historisk bakgrund till kriminalvårdens kris, och han kommer också att i nr 10 avsluta serien. Han framhåller, att varje författare står för sina egna åsikter: det är inte säkert att de delas av alla.

I detta häfte av Svensk Tidskrift inledes en artikelserie, som syftar till att visa varför det råder en utbredd uppfattning att vår nuvarande kriminalvård är i trängande behov av djupgående reformer. För att klargöra detta närmare har redaktionen valt att låta ett antal personer representerande skilda infallsvinklar och erfarenheter av den hittillsvarande kriminalvården framträda med kritiska synpunkter. Redaktionen ansluter sig därmed inte till kritiken – varje författare svarar för sin artikel – och läsaren får själv bedöma de anförda argumentens värde. I samband med artikelseriens avslutande kommer i Svensk Tidskrift en sammanfattande kommentar att publiceras.

Här är endast avsikten att i korta drag teckna den historiska bakgrunden till den kriminalvårdens kris, som drabbat inte bara vårt utan alla med oss på detta område jämförliga länder. Vid bedömandet av dagens reformfrågor måste man nämligen hålla för ögonen att problematiken har djupa rötter i det förgångna. Brottsligheten är ett av de centrala samhällsproblem, som följt människorna från släkte till släkte likt ett spöke. Ytterst är det olösligt, brottsligheten kommer alltid att finnas. Det mesta kriminalpolitiken kan uppnå är att på varje civilisationsstadium begränsa brottslighetens omfattning och lindra dess skadeverkningar med de metoder, som civilisationens nivå gör möjliga att tillämpa.

Det är meningslöst att skylla brottsligheten på samhället och kräva förändringar i samhällsstrukturen i tro att brott och straff därmed skulle kunna bringas att försvinna. Brottsligheten som social företeelse beror

nämligen i sista hand inte på samhället i och för sig utan på den oundvikliga spänningen mellan samhället och individen. Människans beteende är inte genetiskt detaljprogrammerat så som tex insekternas är. I myrstacken finns ingen brottslighet. I den mån ett genetiskt program styr människans sociala beteende – och därom vet vi föga – tycks det stanna vid elementär anpassning till ett liv som flockvarelse. Men i människans flexibla individualitet och biologiska aggressivitet ligger alltid fröet till en konflikt med gemenskapens krav.

Det finns därför inte något område av samhällslivet, som erbjuder en så dyster, ja, skräckinjagande bild som straffrättens historia. Krigen har varit och är ohyggliga företeelser – men understundom har det rått fred mellan stammar, folk och stater. Brottet och straffet har alltid funnits.

Straffrätten

När straffrätten en gång i forntiden utvecklades till ett system av statligt våld mot samhällets egna medlemmar, skedde detta i den primitiva terrorns tecken. Fram till senare delen av 1700-talet var straffrätten fortfarande väsentligen ett terrorsystem, byggt på avskräckningsprincipen. Även om religiösa föreställningar om en vedergällning anbefal- len av en vredgad gud spelade en viss roll, var syftet i grund och botten att genom drastisk avskräckning skrämma människorna till att underkasta sig lagarna. Dödsstraffet, vid många brott skärpt genom kvalfulla avrättningsmetoder, användes snart sagt som normalstraff. På sina håll i Västeuropa hängde

på stadshuset vägg "stadens gryta", där falskmyntare kokades levande. De som bodde i närheten av avrättningsplatserna kunde klaga över att skriken från de steglade – människor, som med krossade lemmar flätats in i pålupphöjda hjul – höll dem vakna om nätterna. I städernas galgar hängde i hoptal de svartnade liken av hängda tjuvar. I fängelsehålorna dog fångarna av hunger, köld och sjukdomar; på galärernas roddarbänkar och i fästningsbyggenas stenbrott pressades livskraften ur dessa samhällets olycksbarn genom outhärdligt slit under fångvaktarnas piskslag.

De tendenser till att uppfatta straffet som ett medel till förbättring, vilka framträdde under denna period, låg inom ramen för terrorn. När förbättringstanken framträder på 1500-talet, var meningen med bättring att djävulen skulle drivas ur kroppen på fången genom hård tuktan – därav tukthus.

Förklaringarna till den straffrättsliga terrorn ligger ytterst i massfattigdomen och det förindustriella samhällets svaga resurser för självförsvar mot brottsligheten. Det urgamla folkhatet mot tjuven var en naturlig företeelse i ett samhälle med allmän fattigdom på livsviktiga ägodelar, tex boskap. Det var svårt att skydda djuren på bete mot stöld, och att förlora sin boskap kunde vara liktydigt med hungerdöden för en hel familj.

Mot den i rövarbandets form organiserade brottsligheten stod också människorna ofta värnlösa. Polis i egentlig mening började inte organiseras förrän på 1700-talet. Särskilt utgjorde de kringdrivande banden av obesoldade legoknektar länge ett ständigt hot mot "lag och ordning", närmare bestämt

mot de enskilda människornas säkerhet till liv och egendom.

Den som vill få en föreställning om vad denna brottslighet innebar kan lämpligen läsa Selma Lagerlöfs "Herr Arnes penningar". Hon har med snillets intuition träffat det historiskt riktiga i skildringen av mordet på den gamle kyrkoherden och hans familj – ett mord förövat just av skotska legosoldater. Det kan också vara nyttigt att hålla för ögonen att de nutida gangsterligornas känslökalla grymhet var en alldaglig företeelse i det äldre samhällets brottslighet.

Den nya humaniteten

Den dåtida kampen mot brottsligheten var samhällets förtvivlade försvarskrig för att någorlunda trygga grundvalarna för ett fredligt samhällsarbete. Straffrättsterrorn var ett uttryck för desperation; den hade emellertid följden att den förrådde hela inställningen till brott och brottslingar – ett historiskt arv, som man i många västerländska länder ännu ej kunnat frigöra sig från.

Det var inte den minsta av upplysningstidens stora framsteg att straffrätten humaniserades – först i effektivitetens namn, eftersom den extrema och godtyckliga terrorn visade sig verkningslös, och sedan genom att förbättringstanken, uppfattad som resocialisering, började vinna gehör. Den blygsamma början var att fången skulle få läsa strafflagen.

Men fortfarande var straffets primära uppgift att skydda samhället, inte att rädda brottslingen tillbaka till samhällslivet. I stället för terrorn som spärr reste man fängelse-

murarna till samhällets värn. Inom dem skulle förbättringen ske. För en kultur, som fortfarande var starkt genomträngd av den kristna religionen, blev det naturligt att försöka förverkliga förbättringstanken genom religiös psykoterapi i fängelsesystem, där fångarna hölls åtskilda i ensamceller och därmed hindrades från kriminell smitta. Överallt i Västeuropa och Nord-Amerika reste sig cellfångelserna – som uttryck inte bara för en ny syn på brottsligheten utan också för de nya ekonomiska resurser, som skapades genom en förbättrad agrartechnik och en begynnande industrialisering.

Arbetsterapi kom så småningom till. Ett ytterligare och större framsteg var det när man mot slutet av 1800-talet började ställa brottslingen såsom individuellt problem i centrum för reformdebatten. Från sekelskiftet började man till följd härav försöka omforma dressyren i bur, vilken under 1800-talet – alla goda föresatser till trots – blev fängelsestraffets egentliga innehåll, till en vård, med sikte på återanpassning till livet i samhället. Den villkorliga domen infördes också. Men fängelsestraffet förblev samhällets viktigaste sanktionsform. Där blev vården länge mer program än realitet. Frihetsberövande och disciplin var ännu under mellankrigstiden fängelsestraffets signum.

Den nya målsättningen

Samtidigt som vårdprogrammet inom murarna visat sig svårt att förverkliga har resocialiseringsuppgiften försvårats, dels därför att samhället nu är så ofantligt mycket mer komplicerat och ställer så mycket högre krav

på anpassningsförmåga hos den enskilde, dels därför att målet för resocialiseringen ställts högre. Vi nöjer oss inte längre med att som på 1700- och 1800-talen anse bättringen uppfylld om brottslingen blir "en lydig undersåte". Vi vill uppnå att den straffade människan kommer tillbaka bland sina medmänniskor som en självständig och aktiv medborgare bland andra medborgare.

I snart ett sekel har förkämparna för reformer inom kriminalvården trott att detta

skulle kunna ske inom ramen för behandling på anstalt, med ökande personlig rörelsefrihet och ansvar inom anstaltslivets ram. Det stora reformarbete, som efter det andra världskriget inleddes här i Sverige, vägledades av denna tanke.

Dagens kris för kriminalvården bottnar i att tilltron till denna reformpolitik sviktar. Vilka är orsakerna härtill, och vad skall göras? Det är dessa frågor, som nu ställs under debatt.